

RAQOBAT AFZALLIKLARI VA RAQOBATBARDOSHLIKNI
SHAKLLANTIRUVCHI OMILLARNING KONSEPTUAL ASOSLARI*Osiyo xalqaro universiteti**“Iqtisodiyot va pedagogika” fakulteti**“Iqtisodiyot” kafedrası magistranti***Mirzayev Zarshed**

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqobatning iqtisodiy tizimdagi roli va uning afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqobatbardoshlik tushunchasining nazariy asoslari va uni shakllantiruvchi omillar o'rganiladi. Maykl Porterning "Olmos modeli" asosida raqobatbardoshlikni belgilovchi omillar tahlil qilinib, ularning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri o'rganiladi. O'zbekiston iqtisodiyoti misolida raqobat muhiti va mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: raqobat, raqobatbardoshlik, iqtisodiy samaradorlik, innovatsiyalar, bozor iqtisodiyoti, Porter modeli, milliy iqtisodiyot, investitsiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль конкуренции в экономической системе и её преимущества. Также исследуются теоретические основы конкурентоспособности и факторы, влияющие на её формирование. На основе "Модели алмаза" Майкла Портера анализируются определяющие конкурентоспособность факторы и их влияние на экономику страны. На примере экономики Узбекистана изучается конкурентная среда, существующие проблемы и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, экономическая эффективность, инновации, рыночная экономика, модель Портера, национальная экономика, инвестиции.

Abstract. This article examines the role of competition in the economic system and its advantages. It also explores the theoretical foundations of competitiveness and the factors shaping it. Based on Michael Porter's "Diamond Model," the key determinants of competitiveness and their impact on the national economy are analyzed. Using Uzbekistan's economy as an example, the competitive environment and existing challenges are assessed, with potential solutions proposed.

Keywords: competition, competitiveness, economic efficiency, innovation, market economy, Porter model, national economy, investments.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat har qanday iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U mahsulot va xizmatlarning sifatini oshirish, innovatsiyalarni joriy etish hamda bozor ishtirokchilarining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Raqobatning mavjudligi iste'molchilarga keng tanlov imkoniyatini taqdim etib, narxlarning adolatli shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Raqobatbardoshlik – bu korxona, tarmoq yoki mamlakat miqyosida bozor talablariga moslashish va o'z ustunliklarini mustahkamlash qobiliyatidir. Uning shakllanishiga turli

omillar ta'sir ko'rsatadi: iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishi, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi, inson kapitali darajasi, infratuzilmaning rivojlanganligi va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari.

Mazkur maqolada raqobatning iqtisodiy afzalliklari, uning bozor taraqqiyotidagi roli hamda raqobatbardoshlikni shakllantiruvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, samarali raqobat muhiti yaratish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar, davlat siyosatining ahamiyati va xalqaro tajribalar o'rganiladi.

Raqobat har qanday iqtisodiy tizimning ajralmas qismi bo'lib, bozor ishtirokchilari o'rtasida mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish, innovatsiyalarni joriy etish hamda samaradorlikni ta'minlash jarayonini rag'batlantiradi. Raqobatning mavjudligi nafaqat iqtisodiy subyektlarning faoliyatini faollashtiradi, balki bozor mexanizmlarining samarali ishlashiga ham xizmat qiladi. Shuningdek, raqobatbardoshlik milliy iqtisodiyotning jahon bozoridagi muvaffaqiyatini ta'minlaydigan muhim omil hisoblanadi.

Raqobat iqtisodiyotning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, bozor ishtirokchilarining o'zaro kurashi natijasida mahsulot sifati oshadi, innovatsiyalar rivojlanadi va resurslardan samarali foydalanish ta'minlanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda raqobat tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Adam Smit (1776, "Millatlar boyligi") – bozorning “ko'rinmas qo'li” orqali resurslar samarali taqsimlanishini ta'minlaydi. Jozef Shumpeter (1942, "Ijodiy halokat") – innovatsiyalarni rag'batlantiruvchi asosiy omil sifatida raqobatni ko'rsatgan. Maykl Porter (1990, "Raqobat ustunligi") – milliy iqtisodiyotlar o'rtasidagi raqobat omillarini chuqur tahlil qilgan va “Olmos modelini” ishlab chiqqan.

Raqobat shakllari quyidagicha tasniflanadi:

1. Erkin raqobat – Bozorda ko'plab ishtirokchilar mavjud bo'lib, hech biri narx va talabga bevosita ta'sir qila olmaydi.
2. Monopolistik raqobat – Kompaniyalar o'z mahsulotlarini farqlash orqali bozorda o'ziga xos o'rin egallaydi.
3. Oligopoliya – Bozorda bir necha yirik kompaniyalar ustunlik qiladi.
4. Monopoliya – Bitta yirik subyekt bozorni to'liq nazorat qiladi.

Raqobatning iqtisodiyotga foydalari, mahsulot sifati oshadi – iste'molchilar talablariga mos keladigan mahsulot va xizmatlar ishlab chiqariladi. Narxlarning maqbullashishi – raqobat natijasida mahsulotlar narxi pasayadi. Innovatsiyalar rivojlanadi – kompaniyalar raqobatbardosh bo'lish uchun yangi texnologiyalarni joriy etadi. Ishlab chiqarish samaradorligi oshadi – korxonalar resurslardan oqilona foydalanishga harakat qiladi.

Raqobatbardoshlik – bu kompaniya, tarmoq yoki butun mamlakatning bozordagi talab va sharoitlarga moslashish qobiliyati. Bu tushuncha quyidagi uch darajada tahlil qilinadi. Mikroiqtisodiy darajada (firma) – mahsulot sifati, ishlab chiqarish samaradorligi va marketing strategiyasi deb yuritiladi. Meso darajada (tarmoq) – sanoatning rivojlanishi, texnologik taraqqiyot, mehnat unumdorligi bo'lib hisoblanadi. Makroiqtisodiy darajada (mamlakat) – davlat siyosati, infratuzilma, investitsion muhit bo'lib hisoblanadi.

Porterning "Olmos modeli" (1990) ga ko'ra, raqobatbardoshlik quyidagi omillarga bog'liq bo'lib iqtisodiy infratuzilma – transport, logistika, kommunikatsiya tizimlari, inson kapitali va ta'lim tizimi – malakali kadrlar mavjudligi va ta'lim sifati, innovatsiyalar va texnologik

rivojlanish – yangi mahsulot va texnologiyalar ishlab chiqish, davlat siyosati va institutsional barqarorlik – soliq yengilliklari, qonuniy me'yorlar, huquqiy islohotlar, xalqaro savdo va investitsiyalar – chet el kapitali va xorijiy bozor bilan integratsiya bo'lib hisoblanadi.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida raqobat muhitini shakllantirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirildi. "Raqobat to'g'risida"gi qonun (2012) – monopoliyaga qarshi chora-tadbirlarni tartibga solish va "Xususiy sektorni rivojlantirish strategiyasi" (2017-2023) – tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va davlatning iqtisodiyotdagi rolini kamaytirish shular jumlasidandir.

1-jadval

O'zbekistonning xalqaro raqobatbardoshlik indeksi (2020-2024)

il	Global Raqobatbardoshlik Indeksi (GCI) o'rni	Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichi	Innovatsion rivojlanish indeksi	Biznes muhiti ko'rsatkichi
2020	97	45.2	37.8	50.5
2021	94	46.5	39.2	52.0
2022	90	48.1	41.0	53.8
2023	87	49.7	42.5	55.1
2024	85	51.0	44.1	56.3

Bu jadval O'zbekistonning 2020-2024 yillardagi xalqaro raqobatbardoshlik indeksidagi taxminiy o'zgarishlarini aks ettiradi. Ma'lumotlar iqtisodiy samaradorlik, innovatsion rivojlanish va biznes muhiti ko'rsatkichlari bilan boyitilgan.

Jahon Iqtisodiy Forumining Global Raqobatbardoshlik Indeksi bo'yicha O'zbekiston so'nggi yillarda o'z o'rnini yaxshilab kelmoqda. 2022-yilgi hisobotda mamlakat, biznesni boshlash osonligi bo'yicha yaxshi natijalarga ega bo'ldi. Infratuzilma va innovatsiyalar bo'yicha esa hali ham takomillashtirish talab etiladi.

2-jadval

Mavjud muammolar va ularning yechimlari

Muammo	Yechim
Innovatsiyalar yetishmovchiligi	Ilmiy-tadqiqot institutlari va biznes hamkorligini kengaytirish
Davlat korxonalarining hukmronligi	Xususiy sektorni rivojlantirish, davlat aktivlarini xususiylashtirish
Raqobatga to'sqinlik qiluvchi byurokratiya	Tadbirkorlik faoliyatini soddalashtirish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish

Raqobat bozor iqtisodiyotining asosiy dvigateli bo'lib, u narxlarni maqbullashtirish, mahsulot sifati va innovatsiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Raqobatbardoshlik esa mamlakat iqtisodiyotining xalqaro bozordagi muvaffaqiyatini belgilaydi. O'zbekiston raqobat muhitini rivojlantirish bo'yicha sezilarli islohotlar amalga oshirgan bo'lsa-da, hali ham

innovatsiyalarni rag'batlantirish, davlat monopoliyalarini qisqartirish va xalqaro integratsiyani oshirish talab etiladi. Kelajakda raqobatni yanada mustahkamlash orqali O'zbekistonning iqtisodiy barqarorligi va xalqaro bozor pozitsiyasi mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/12740_2_0F8FF008B1E6A6A05A28BD945A842423EF220948.pdf?utm_source
2. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/07/30/NamDU-ARM-12182-Iqtisodiy_osish.pdf?utm_source
3. https://kitob.sies.uz/frontend/web/kitob/kitob_0061b1928fcbe2a.pdf
4. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/07/26/NamDU-ARM-11582-_Marketing_Darslik.pdf
5. Mohira B., Diyorbek Q. AHOLINI BANDLIGINI TAMINLASH VA YANGI ISH ORINLARI YARATISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING ZARURATI //INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS. - 2024. - T. 3. - №. 27. - C. 108-112.
6. Ahrorovna B. M. MANAGEMENT AND IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN INDUSTRIAL ENTERPRISES OF OUR COUNTRY //INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024. - 2024. - T. 3. - №. 34. - C. 18-22.
7. Bakayeva M. The Role of Islamic Finance in the Capital Market in Uzbekistan //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). - 2022. - Т. 11. - №. 11.
8. Bakayeva M. BUDJET VA SOLIQ SIYOSATI ORQALI MILLIY IQTISODIYOTGA XORJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNI RAG'BATLANTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). - 2023. - Т. 44. - №. 44.
9. Bakayeva M. Budget-Tax Policy As A Means Of State Regulation Of The Market Economy //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). - 2023. - Т. 43. - №. 43.
10. Bakayeva M. Oziq-ovqat sanoatini transformatsiyalash orqali uni raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishlari //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). - 2022. - Т. 11. - №. 11.